

of the problem teaching, playing methods and computer-integrated lessons of natural history. The article suggests some pedagogical conditions of effective formation of natural history competence of primary school pupils - problematic instruction, use of methods of ecological and aesthetic directions, integrated classes. There are presented some results of experimental research conducted at primary school. The experimental results confirmed effectiveness of the implementation of the mentioned pedagogical conditions at primary school.

Keywords: competence, natural history competence, problem teaching at primary school.

Подано до редакції 18.09.13

УДК 378.14+374

М. В. Скоромна

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА КУЛЬТУРИ ПОЧУТТІВ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті подано визначення поняття «культура почуттів майбутніх учителів», розглянуто компонентну структуру (знаннєвий, морально-естетичний, діяльнісний, поведінковий, регулятивний компоненти) зазначеного феномена та їх складові.

Ключові слова: культура почуттів майбутнього вчителя, знаннєвий, морально-естетичний, діяльнісний, поведінковий, регулятивний компоненти.

Сучасний етап життя України характеризується політичними, економічними, духовними змінами, пов'язаними з утвердженням державності і суверенітету. Соціальне оновлення суспільства передбачає активізацію духовного потенціалу народу. Процеси модернізації суспільства певною мірою зумовлюють зміни світогляду людини, її духовних орієнтацій. Одночасно починають проявлятися небажані тенденції до руйнування цілісності людської душі, дисбалансу її почуттів на рівні домінування лицемірства та зниження емпатійності. З огляду на це, актуальності в умовах сьогодення набуває проблема виховання культури почуттів особистості аспекті її ціннісних орієнтацій і морально-естетичних ідеалів.

Проблема дослідження різних аспектів формування культури почуттів педагогів цікавила як філософів (І. Зязюн), так і психологів (М. Фетіскін), культурологів (О. Тарасенко) та інших фахівців. На сучасному етапі встановлено низку закономірностей щодо прояву почуттєвої сфери особистості вчителя, які переважно пов'язані з окремими емоційними станами та емоційними властивостями, що відображаються в особистісних особливостях (О. Прохоров). Водночас слід зазначити, що культура почуттів учителя досліджувалася фрагментарно й опосередковано в межах загальної культури вчителя (О. Киричук, Р. Хмелюк та ін.).

Узагальнення різних науково-методичних матеріалів, навчальних планів і програм, що зорієнтовані на фахову підготовку вчителя в системі університетської освіти засвідчують, що проблема формування культури почуттів майбутнього вчителя ще не знайшла належного висвітлення в цьому процесі.

Метою статті є визначення компонентної структури культури почуттів майбутніх учителів.

Культура почуттів особистості – це складне ди-

намічне утворення, якість, що виявляється в здатності особистості емоційно відгукуватися на інтелектуальні, морально-естетичні вияви життєдіяльності, у потребі творення та перетворення довколишньої дійсності та мистецтва. Образно кажучи, це контрольна і коригувальна система управління внутрішнім світом, поведінкою, вчинками особистості, багатоплановим ставленням до природи, людей, мистецтва, в основі якої лежать емоційний відгук, сенсорна культура, емоційно-естетичні переживання, потреба у творчості.

Формування емоцій і почуттів людини – важлива умова її розвитку як особистості. Зважаючи на те, що вчитель насамперед повинен бути високо освіченою, інтелектуальною і культурною особистістю, то, на думку науковців (В. Поліщук, О. Чебикін), необхідно формувати культуру почуттів у майбутніх учителів у ході їхньої професійно-педагогічної підготовки. Це підтверджують і дослідження (С. Макшаков, О. Саннікова та ін.), в яких визначається негативна тенденція стосовно емоційної культури молодого покоління на рівні підвищеної тривожності, агресивності, емоційної сенситивності тощо. Вважаємо, що однією з причин такого стану в суспільстві є недостатня увага до культури взагалі і до культури почуттів зокрема.

Педагог, зауважують Л. Мітіна та О. Асмаковець, повинен стежити за своїм психічним станом, оскільки від нього, по-перше, залежить успіх навчально-виховної роботи, а, по-друге, він відображається на дітях, які схильні до наслідування. Від учителя потрібні: самовладання і самоконтроль; зосередженість на змісті навчального матеріалу, який повинен бути засвоєний дітьми, і логіці організації спільної діяльності на уроці; збереження стану бадьорості; уміння управляти своєю увагою; тонке розуміння учня; уміння жити його життям, не втрачаючи при цьому свою педа-

гогічну гідність; доброзичливе ставлення до дітей, товаришів по роботі. Неприпустимими для вчителя є як стан невпевненості, так і зайва самовпевненість; стан підвищеної збудливості, дратівливості, упереджене ставлення до учня [7]. Вищезазначене свідчить про важливість формування культури почуттів майбутніх учителів початкової школи.

Культуру почуттів майбутнього вчителя ми розуміємо як складне особистісне утворення, що дозволяє усвідомлювати власні почуття і почуття вихованців, характеризується вмінням урахувати емоційний стан своїх учнів і навчати їх способів емоційної саморегуляції поведінки, а також забезпечує розвиток особистості вчителя, відповідність його поведінки особистісним і професійним потребам, що дозволяє здійснювати педагогічну діяльність на високому професійному рівні.

У структурі культури почуттів майбутніх учителів виокремлюємо такі компоненти, як знаннєвий, морально-естетичний, діяльнісний, поведінковий та регулятивний. Розглянемо зазначені компоненти та їх роль у структурі культури почуттів майбутніх учителів більш детально.

Важливою складовою знаннєвого компонента, на нашу думку, є обізнаність майбутніх учителів про почуття та їх прояви в повсякденному житті особистості, оскільки без знань неможливо здійснювати будь-яку діяльність, а тим більше формувати культуру почуттів учнів. В. Яковлева зазначає, що усвідомлення власних почуттів є передумовою усвідомлення власної індивідуальності [11].

Психологи (І. Бех, О. Запорожець, А. Кошелева, Я. Неверович та ін.) акцентують на тому, що знання й уявлення про норми поведінки, доповнені емоційним ставленням до них, перетворюються на переконання і стають «внутрішніми спонуканнями» до діяльності і поведінки [1, с. 6]. Перефразуючи думку І. Беха відповідно до проблеми дослідження, зауважимо, що за допомогою вчителя дитина повинна оволодіти «азбукою емоцій» (у нашому разі – «азбукою почуттів»), яка включає в себе навчання розпізнавати почуття та емоції, пов'язувати їх із відповідною мімікою людини, з подіями, добирати відповідні способи виявлення своїх почуттів, передавати їх мімікою, пантомімікою, словами, виховування вмінь користуватися прийнятними для довколишніх способами реагування на різні життєві події та вправлення у вияві емоційної чутливості до стану інших людей [1]. З огляду на зазначене, доходимо висновку, що обізнаність про почуття є важливою складовою культури почуттів майбутнього вчителя.

Іншою складовою культури почуттів майбутнього вчителя нами виокремлено емоційний інтелект. Емоційний інтелект, згідно з концепцією Дж. Мейера, П. Селовея, Д. Карузо, – це група ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню й розумінню власних емоцій і емоцій довколишніх людей. Емоційний інтелект розглядається науковцями як підструктура соціального інтелекту, що включає здатність спостерігати власні емоції та емоції інших людей, розрізняти їх і

використовувати цю інформацію для керування мисленням і діями. При цьому, наголошують автори, дуже важливо розуміти, що емоційний інтелект – це не протилежність інтелекту, не триумф розуму над почуттями, це унікальний перетин обох процесів» [12]. Кінцевим продуктом емоційного інтелекту є прийняття рішень на основі відображення й осмислення емоцій, які є диференційованою оцінкою подій, що мають особистісний зміст. Емоційний інтелект, зауважує І. Бех, продукує неочевидні способи активності для досягнення цілей і задоволення потреб. На відміну від абстрактного й конкретного інтелекту, які відтворюють закономірності зовнішнього світу, емоційний інтелект відображає внутрішній світ і його зв'язки з поведінкою особистості та взаємодією з реальністю [2].

На думку Д. Люсіна, емоційний інтелект є здатністю до розуміння своїх і чужих емоцій і керування ними. Здатність до розуміння емоцій означає, що людина може: розпізнати емоцію, тобто встановити факт наявності емоційного переживання себе або іншої людини; ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку саме емоцію переживає вона сама або інша людина й знайти для неї словесне вираження; розуміти причини, що викликали дану емоцію, і наслідки, до яких вона призведе [5]. Як бачимо, науковці висловлюють схожі думки стосовно емоційного інтелекту. Спираючись на їхні твердження, доходимо висновку щодо необхідності формування в майбутніх учителів емоційного інтелекту, що значно сприятиме виконанню ними професійної діяльності, зберігаючи емоційну сферу дитини. Зважаючи на те, що вчительська професія насичена емоціями і почуттями, майбутній учитель під час навчання повинен навчитися керувати своїми почуттями і емоціями, тобто насамперед навчитися контролювати інтенсивність емоцій, приглушати досить сильні емоції й почуття, що можуть привести до негативних наслідків у взаємовідносинах з учнями, їхніми батьками, колегами. Відтак, емоційний інтелект ми виокремлюємо як важливу складову знаннєвого компонента у структурі культури почуттів майбутніх учителів.

Іншим компонентом у структурі культури почуттів майбутніх учителів є **морально-естетичний**. Складовими зазначеного компонента, на нашу думку, є такі якості майбутнього вчителя, як відповідальність, справедливість та естетичне світосприйняття.

С. Рубінштейн, досліджуючи психологічну природу особистості, зауважує, що особистість як свідомий суб'єкт усвідомлює не тільки довколишній світ, але й себе у своїх відносинах з оточенням, і характерною особливістю її самосвідомості є потреба брати на себе відповідальність [10, с. 635]. На різноплановості відповідальності наголошує К. Муздибаєв. Науковець виокремлює суттєві ознаки поняття «соціальна відповідальність», основними з яких є такі моральні риси, як-от: точність, пунктуальність, вірність особистості у виконанні обов'язків, готовність відповідати за наслідки своїх дій, чесність, справедливість; емоційні риси: здатність співчувати, чуйність до чужого болю і

радощів; вольові якості: – наполегливість, стійкість, сміливість, витримка [8].

Іншою складовою морально-естетичного компонента у структурі культури почуттів майбутніх учителів є справедливість, без якої вони не зможуть побудувати позитивні взаємовідносини з учнями. Справедливість є синтетичною науковою категорією, що органічно поєднує пізнавальний та аксіологічний аспекти. Вона уособлює можливість ідеалу як цінності, зумовленої власною поведінкою людей, а також їхньою розумністю, тобто здібністю не тільки формулювати кінцеві цілі, але й надавати обґрунтованості своїм бажанням, рішенням, а також тверезо судити про події, до яких вони залучені [3].

Наступною складовою зазначеного компонента, вважаємо, є естетичне світосприйняття майбутнього вчителя. Світосприйняття є цілісним, чуттєво-образним уявленням особистості про довколишній світ, що визначає її взаємозв'язки зі світом. Естетичне світосприйняття, на думку Г. Кондратенко, є компонентом цілісного світосприйняття, вищим рівнем чуттєвого сприйняття, усвідомленням людиною краси довколишнього середовища [4]. Саме це почуття як складова морально-естетичного компонента у структурі культури почуттів майбутніх учителів, на нашу думку, забезпечить чуттєве осягнення духовного змісту почуттів учнів.

Наступним у структурі культури почуттів майбутніх учителів нами виокремлено **діяльнісний компонент**, складовими якого визначено ставлення до педагогічної діяльності та емоційну гнучкість.

На нашу думку, позитивне ставлення до педагогічної діяльності викликає почуття задоволення нею, без якого неможливо здійснювати навчально-виховний процес на високому професійному рівні. Задоволеність обраною професією, усвідомлена професійна позиція, постійне підтвердження своєї професійної вагомості, потрібності і корисності призводять до виникнення особливого емоційного стану – професійного оптимізму, що сприяє професійному самоствердженню, самореалізації у професії. Додамо, що без почуття задоволеності педагогічною діяльністю вчитель не зможе формувати в учнів почуття задоволеності навчанням, розвивати пізнавальні інтереси, виховувати в них культуру почуттів тощо.

Наступною складовою зазначеного компонента виокремлено емоційну гнучкість, зважаючи на те, що на професійну діяльність учителя суттєво впливають індивідуальні характеристики людини (в тому числі і емоційний стан), які можуть як сприяти формуванню професійної майстерності і творчого підходу до трудової діяльності, так і перешкоджати професійному становленню (надмірна емоційність).

Гнучкість, на думку Л. Мітіної, – це різноманітність і адекватність дій, що виявляються, як у зовнішніх формах активності, так й у внутрішніх (психічних). Структура педагогічної гнучкості, зауважує науковець, включає такі види: інтелектуальну, емоційну, поведінкову, що у професійній діяльності взаємо-

зв'язані. Майбутній учитель повинен уміти думати, тобто організувати взаємозв'язок минулих і справжніх подій; уміти протистояти невпевненості і складності; займати позицію в дискусіях і відстоювати свою власну думку. Емоційна гнучкість особистості, продовжує автор, – це інтегральна характеристика конкурентоспроможної особистості, що є гармонійним поєднанням трьох взаємозалежних і взаємозумовлених особистісних якостей: емоційної, поведінкової, інтелектуальної гнучкості [6]. Отже, емоційна гнучкість як складова культури почуттів майбутніх учителів надає можливість контролювати свої внутрішні стани, справлятися зі змінами в соціальному середовищі; діяти і приймати рішення в умовах стресу.

Наступним у структурі культури почуттів нами визначено **поведінковий компонент**, який включає вміння приймати правильні рішення й емпатію.

Прийняття рішення, зауважує В. Редько, лежить в основі будь-якої цілеспрямованої діяльності і входить до її психологічної структури як необхідний та невід'ємний компонент. І продовжує, що здатність до прийняття рішень є суттєвою складовою особистості, яка зумовлює характер її соціальної активності, здатності до вироблення нових стратегій життєдіяльності, адаптації до стрімких соціально-економічних змін у суспільстві [9].

Зазначене вміння тісно пов'язане з емпатійним ставленням до довколишніх людей і, зокрема, до учнів. Тому наступною складовою поведінкового компонента у структурі культури почуттів майбутніх учителів нами виокремлено емпатію. Емпатія (англ. empathy від (грец. patho) – співпереживання) – розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання. Емпатія пов'язана з прийняттям іншої людини такою, якою вона є. Її також називають емоційним резонансом на переживання іншої людини. Емпатія базується на почуттях, а не залежить від інтелектуальних здібностей. Відтак, емпатія, як здатність відчувати емоційні стани інших людей, зокрема учнів, розуміння їхніх почуттів, потреб і цінностей, тобто, розуміння дітей, чутливість до їхніх почуттів, стосунки, спрямовані на надання їм допомоги і підтримки є необхідною складовою культури почуттів майбутніх учителів.

Останнім у структурі культури почуттів майбутніх учителів нами визначений **регулятивний компонент**, який містить такі якості, як конфліктостійкість і емоційну саморегуляцію.

Зазначимо, що діяльність учителів насичена різноманітними конфліктними ситуаціями, які виникають у процесі спілкування з учнями, їхніми батьками. Отже, важливим у ході їхнього навчання у вищому педагогічному навчальному закладі є формування вмінь не допускати виникнення конфліктів у навчально-виховному процесі. Для вчителя конфліктостійкість є необхідною якістю, оскільки конфлікти, що виникають у школі, руйнують систему взаємовідносин між учителем та учнями, викликають у вчителя стан глибокого стресу, почуття незадоволеності.

Конфліктостійкість майбутнього вчителя передбачає сформованість у нього вмінь з'ясувати причини конфліктних ситуацій, без яких неможлива педагогічна діяльність, знаходити шляхи їх вирішення і прогнозувати свої дії та дії школярів задля попередження їх виникнення у процесі навчання.

Іншою складовою регулятивного компонента у структурі культури почуттів майбутніх учителів нами визначено емоційну саморегуляцію.

Саморегуляція емоційного стану є важливим аспектом у професійній діяльності педагога. Необхідність саморегуляції виникає, коли педагог стикається з новою, незвичною, важкою для нього проблемою, яка не має однозначного рішення або передбачає кілька альтернативних варіантів. Саморегуляція необхідна в ситуації, коли педагог перебуває у стані підвищеного емоційного та фізичного напруження, що спонукає його до імпульсивних дій, або у випадку, якщо він знаходиться в ситуації оцінювання з боку дітей, колег, інших

людей. Саморегуляція емоційного стану – це управління як пізнавальними процесами, так і особистістю: поведінкою, почуттями й емоціями і діями. Відтак, у процесі навчання майбутніх учителів необхідно навчити вмінню емоційної саморегуляції, що є необхідною складовою їхньої культури почуттів.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що всі виокремленні складові компонентів культури почуттів майбутніх учителів тісно перетинаються, є взаємозалежними і взаємозумовленими. Вважаємо, що їх формуванню і розвитку у процесі професійної підготовки студентів сприятиме впровадження відповідних педагогічних умов, а саме: створення сприятливого психологічного клімату у студентській групі; інтеграція предметів соціально-гуманітарного та психолого-педагогічного циклів; використання ситуацій емоційних переживань у навчально-виховному процесі. Обґрунтування зазначених педагогічних умов є перспективою нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Духовна культуродомінантність як виховний ідеал, шлях досягнення / І.Д. Бех // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 6 – 25.

2. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності. – [Електронний текст]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19530610/pedagogika/psihologichni_dzherela_vihovnoyi_maysterosti_-_beh_id

3. Дыльнова Т. В. Социальная справедливость как основа консолидации и развития современного российского общества: дис. ... докт. социол. наук: 22.00.04 / Татьяна Владимировна Дыльнова. – Саратов, 2005. – 341 с.

4. Кондратенко Г. Эстетичне світосприйняття підлітків: сутність, особливості, розвиток / Г. Кондратенко // Вісник Львівського університету. – [Серія педагогічна]. – Львів, 2007. – Вип. 22. – С. 51–57.

5. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д.В.Люсин // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М., 2004. – С. 29-36.

6. Митина Л.М. Психология развития конку-

рентоспособной личности / Л.М. Митина. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж: МОДЭК, 2002. – 400 с. (Серия «Библиотека психолога»).

7. Митина Л.М. Эмоциональная гибкость учителя: Психологическое содержание, диагностика, коррекция / Л.М. Митина, Е.С. Асмаковец. – М.: Флинта, 2001. – 192 с.

8. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Л.: Наука, 1983. – 239 с.

9. Редько В.В. Психологічні механізми прийняття рішень у побутовій діяльності: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук: спеціальність 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В.В.Редько. – К., 2003. – 20 с.

10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2004. – 713 с.

11. Яковлева В. Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития / В.Л.Яковлева // Вопросы психологии. –1997. –№4. – С. 20-27.

12. Mayer J.D. The intelligence of emotional intelligence / J.D.Mayer, P.Salovey // Intelligence. – 1993. – V. 17. – P. 433-442.

LITERATURE

1. Bekh I. D. Spiritual cultural dominance as an educational ideal, a way to achieve / I. D. Bekh // Theoretical and methodological problems of education of children and youth: Coll. of scientific works. – K., 2006. - Issue. 9. - P. 6 - 25.

2. Bekh I. D. Psychological sources of educational excellence. - [E-text]. – Access mode: http://pidruchniki.ws/19530610/pedagogika/psihologichni_dzherela_vihovnoyi_maysterosti_behid

3. Dylnova T. V. Social justice as the basis for consolidation and development of modern Russian society: dis. ... Doctor of sociological sciences: 22.00.04 / Tatiana Vladimirovna Dylnova. - Saratov, 2005. – 341 p.

4. Kondratenko G. Aesthetic life perception of adolescents: essence, peculiarities, development / G. Kondratenko // Bulletin of Lviv University. - [Series "Pedagogics"] - Lviv, 2007. - Issue 22. - P. 51-57.

5. Lyusin D. V. Modern ideas of emotional intelligence / D. V. Lyusin // Social Intelligence: theory, measurement, research / Ed. D. V. Lyusin , D. V. Ushakov. - M., 2004. - P.29 -36.

6. Mitina L. M. Psychology of development of personal competitiveness / L. M. Mitina. - Moscow: Moscow psychological social institute; Voronezh: MODEK, 2002. - 400 p. (Series "Library of psychologist").

7. *Mitina L. M.* Emotional flexibility of the teacher: Psychological contents, diagnostics, correction / L. M. Mitina, E. S. Asmakovets. – M. Flint, 2001. - 192 p.

8. *Muzdybayev K.* Psychology of responsibility / K. Muzydybayev. - Leningrad: Nauka, 1983. - 239 p.

9. *Redko V. V.* Psychological mechanisms of decision-making in everyday activities: Abstracts of. dis. ... for the degree of the Candidate of psychological sciences: specialty 19.00.01 "General psychology, history of psychology" / V. V. Redko. -K, 2003. - 20 p.

10. *Rubinstein S. L.* Fundamentals of General Psychology / S. L. Rubinstein. - St. Petersburg: Piter, 2004. - 713 p.

11. *Yakovleva V. L.* Emotional mechanisms of personal and creative development / V. L. Yakovleva // Issues of Psychology. -1997. - № 4. - P.20-27.

12. *Mayer J.D.* The intelligence of emotional intelligence / J.D.Mayer, P.Salovey // Intelligence. – 1993. – V. 17. – P. 433-442.

М. В. Скоромная

КОМПОНЕНТНАЯ СТРУКТУРА КУЛЬТУРЫ ЧУВСТВ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

В статье подано определение понятия «культура чувств будущих учителей», рассмотрена компонентная структура (знаниевый, нравственно-эстетический, деятельностный, поведенческий, регулятивный компоненты) указанного феномена и их составляющие.

Ключевые слова: культура чувств будущего учителя, знаниевый, нравственно-эстетический, деятельностный, поведенческий, регулятивный компоненты.

M. V. Skoromnaya

COMPONENT STRUCTURE OF THE FEELINGS CULTURE OF FUTURE TEACHER

The article defines the concept "the feelings culture of future teachers", examines component structure (knowledge, moral and aesthetic, activity, behavior, regulatory components) of the phenomenon and their components. It also presents the feelings culture of the personality as a complex dynamic formation, quality manifested in ability of the individual to emotionally respond to intellectual, moral and aesthetic manifestations of life, in need of creation and transformation of the surrounding reality and art. Figuratively speaking, this is a controlling and corrective system of administering personal inner world, behavior, actions, multifaceted attitude to nature, people, arts, which is based on an emotional response, sensory culture, emotional and aesthetic experiences, need for creativity. All distinguished components of the feelings culture of future teachers are closely connected and interdependent. We believe that their formation and development in the process of training students will implement appropriate teaching environment, namely creation of a favorable psychological climate in the student group, integration of social and humanitarian subjects and psycho-pedagogical cycles, use of situations of emotional experiences in educational process. Justification of these pedagogical conditions is the prospect of our further research.

Keywords: the feelings culture of future teacher; knowledge, moral and aesthetic, activity, behavior, regulatory components.

Подано до редакції 27.09.13